

ТАҚРИЗИ МУҚАРРИЗИ РАСМӢ

ба диссертатсияи доктории Мирзозода Садриддин Хол дар мавзун «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадии осори адабии ӯ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01-Адабиёти тоҷик. Равобити адабӣ).-Хучанд, 2026.- 376 с

Омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои рӯзгору осори суҳанварони тоҷик, ки пас аз даврони истиқлолият бештару беҳтар муаррифӣ гардидаанд, яке аз муҳимтарин ҳадафҳои илми адабиётшиносии тоҷик маҳсуб мешавад, ки бо вучуди рӯйи қор омадани мақолоту рисолаҳои зиёде ҳанӯз ҳам аҳволу осори қисмати зиёди онҳо ба таври густарда мавриди пажӯҳиши амиқ қарор нагирифтааст.

Яке аз чехраҳои маъруф, вале қамшинохтаи Оли Хучанд дар Исфаҳони асрҳои миёна, Соинуддин Алӣ ибни Муҳаммад Хучандӣ дар шумори ҳамина бузургон аст, ки дар қаламрави адабиёти тоҷикӣ-форсӣ ва арабӣ ҷойгоҳи хосае дорад.

Таълифи рисолаи доктории Мирзозода Садриддин Хол таҳти унвони «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадии осори адабии ӯ» дар ин замина аз қорҳои муҳимме маҳсуб мешавад, ки дар баррасии зиндагинома, мероси илмию адабии нависанда, мухтассоти жанрӣ ва мавзӯӣ, сарчашмаҳои фикрӣ ва сабуку услуби осори мансури Соинуддини Хучандӣ ва дигар масъалаҳои муҳими ҳунариву адабии осори мавриди назар заминаи мусоид фароҳам меоварад. **Аҳамият ва зарурати интиҳоби мавзӯи диссертатсия** низ аз ҳамина матолиб бармеояд.

Дар муқаддима муаллифи рисола оид ба муҳрамии мавзӯи таҳқиқ, дараҷаи омӯхташавии он, робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ, мақсад ва вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқ, асосҳои назариявию методологии таҳқиқ, сарчашмаҳо ва навиғонҳои илмӣ таҳқиқ, нуктаҳои

асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқи мавзӯ, тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия маълумот додааст, ки ба талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад. Ин огоҳӣ ба муаллиф имкон додааст, ки дар мушаххас намудани рисолати ҳунари суҳанвариин адиби мавриди назар ба натиҷаҳои судманд расида, вижагиҳо ва дурустии андешаҳои суҳансанҷони даврро мунсифона баҳогузорӣ намояд. Равшан мегардад, ки муаллиф зимни баррасии масъалаҳои рӯзгору осори шоир, сабку услуби баёни вай дар ашъори тоҷикӣ-форсӣ ва арабиаш, мақоми Соинуддини Хучандӣ дар адабиёти асрҳои миёна кӯшишҳои пайгирона кардааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Бояд гуфт, ки мавзуи «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадеии осори адабии ӯ» бо барномаҳо ва мавзӯҳои таҳқиқи илмӣ робитаи зич дошта, баррасӣ ва таҳлили мавзуи диссертатсияи мазкур дар доираи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи адабиёти классикӣ МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд», «Поэтика, матншиносӣ ва маърифати осори бадеӣ» сурат гирифта, дар асоси ин барнома марҳала ба марҳала иҷро шудааст.

Ҳадафи таҳқиқ омӯзиши комили зиндагинома, мероси илмию адабӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадеии осори Соинуддини Хучандӣ ва таъйин намудани ҷойгоҳи ӯ дар таърихи адабиёти тоҷикӣ-форсии асри XV ба шумор меояд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда дар доираи 8 банд мушаххас карда шудаанд, ки натиҷаҳои кӯшишҳои бадастомадаро инъикос карда метавонад.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқ дар он мушаххас мегардад, ки дар адабиётшиносии тоҷик барои аввалин бор вижагиҳои ғоявию бадеии осори адабии Соинуддин Хучандӣ дар доираи як таҳқиқоти монографӣ ба таври равишманд ва огоҳона баррасӣ шудаанд. Ҳангоми баррасӣ як қатор

масъалаҳои баҳсангези марбути соинуддиншиносӣ, аз ҷумла масъалаи пайванди Оли Хучанд ва Оли Турка бо така ба сарчашмаҳои тироzi аввал, интисоби ашъори дигарон ба Соинуддин ва матншиносии осори ӯ дақиқтар шарҳ ёфтаанд. Ҳамзамон мақоми шеър дар насри Соинуддини Хучандӣ ва усулҳои истифодаи ашъори шоирони форсигӯй ва арабигӯй мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар маҷмӯъ, диссертатсия барои шинохти Соинуддини Хучандӣ, Оли Хучанди Исфahон ва хусусиятҳои ғоявию бадеии осори адабии ӯ заминаи муносиб фароҳам меоварад.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи доктории Мирзозода Садриддин аз ихтисораҳо, муқаддима 5 боб, 17 фасл, 13 зерфасл хулоса, рӯихати адабиёт ва замимаҳо таркиб ёфтааст, ки дар маҷмӯъ 376 (бо замимаҳо) саҳифаи ҷопи компютерио дар бар мегирад.

Боби якуми диссертатсия «Авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва адабии асри Соинуддини Хучандӣ» унвон дошта, дорои се фасл мебошад. Муҳаккиқ дар фаслҳои диссертатсия перомони вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабии даврон, таъсири он ба адабиёт, таҳаввулоти адабӣ, авзои илмиву адабии доираҳои адабии амалкунанда суҳан ронда, дар поёни боби мазкур хулосаҳои илмии худро баён намудааст. Арзиши илмии боби мазкур дар он аст, ки муаллиф бо така ба сарчашмаҳои таърихиву адабии асримиёнагӣ ва таҳқиқоти олимони хориҷию ватанӣ доир ба авзои сиёсии асрҳои зикршуда, табоҳиву бесарусомониҳо бо сабаби ҳуҷуми муғулҳо ва пас аз онҳо лашкариёни Темур ва таъсири манфии он ба вазъи адабии даврон, рушди бинокориву меъморий, шаҳрсозӣ, ҳаттотӣ ва дигар ҳунарҳо таъкид намудааст. Илова бар ин, боби мазкур аз вазъи сиёсиву адабӣ ва муҳити иҷтимоиву фарҳангии давр иттилооти ҷолибро пешорӯи хонанда воғузор менамояд. Вазъи муташанниҷи замон муаллифро ба ин натиҷа меоварад ва воқеияти замон низ чунин будааст, ки дар он даврони пурошӯб аҳли илму фазл аз дасти диндорону хурофоту аҳли дасисаву истибдод ба дод омада, қисме аз онҳо тарқи ватан қардаанд. Муаллифи рисола аз хилоли анбуҳи осори адабию таърихӣ ба

чустучӯи мероси илмию адабии Соинуддини Хучандӣ даст зада, диду назари сухансанҷони замонро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода, хидмати адабиётшиносони ватаниву хориҷиро низ аз доираи назари худ дур намесозад ва нисабат ба эшон бо камоли адаб ёдовар мешавад.

Дар боби дувуми диссертатсия «Зиндагиномаи Соинуддини Хучандӣ» муаллиф ба рӯзгору осори Соинуддини Хучандӣ таваҷҷуҳ намуда, дар ин замина бо истифода аз сарчашмаҳои дасти аввал перомуни муҳочирати хонадони Хучандӣ ба Исфаҳон, шарҳи ҳоли суханвар, ном, лақаб ва кунияи нависанда, рӯзгори Соинуддин дар Исфаҳон ва манзилати иҷтимоии ӯро муайян намудааст. Назариёти аҳли андеша перомуни шарҳи ҳоли Соинуддини Хучандӣ дар боби мазкур ба таври ҷолиб бозгӯ гардида, мулоҳизот ва мавқеи фикрии муаллифро муайян намудааст.

Боби сеум аз бобҳои меҳварии диссертатсия буда, «Таснифоти жанрӣ ва мавзуии мероси илмию адабии Соинуддини Хучандӣ» унвон дорад, ки **чаҳор** фасл ва **шаш** зерфаслро дар бар мегирад. Дар фаслҳои боби мазкур диссертант перомуни тавсифи нусхаҳои дастнависи осори Соинуддини Хучандӣ, ба вижа, нусхаҳое, ки аз назари қоршиносон дур афтадааст, мухтассоти жанрии насри нависанда, дастабандии забонӣ ва мавзуии асарҳои ӯ баҳс намуда, вижагиҳои адабӣ ва масоили матншиносии ашъори ӯро мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар зерфаслҳо доир ба махсусиятҳои насри Соинуддини Хучандӣ номаҳо, ёддошт, мунозара ва шарҳномаҳо мулоҳиза намуда, осори насрии тоҷикии форсӣ ва муҳимтарин китобҳои мансури арабии нависандаро муаррифӣ кардааст. Муаллиф осори Соинуддини Хучандиро мавриди пажӯҳиш қарор дода, бо ин тасмим як марҳилаи дар илми адабиётшиносии тоҷик норӯшанро таҳлилу баррасӣ намудааст. Аз таҳқиқи муаллиф нуктаҳои зиёди ин давра ошкор гардида, ҳамзамон нусхаҳои хаттии осори нависандаро, ки дар китобхонаҳои олам маҳфузанд муайян кардааст. Мусаллам аст, ки омӯзиши рӯзгору осори адибони зиёде дар қаламрави забони тоҷикӣ-форсӣ дар таҳқиқоти

арзишманди олимони ватаниву хориҷӣ сурат гирифта, дар ин замина маълумоти фаровон ҷамъоварӣ шудааст, аммо омӯзиш бобати хусусиятҳои гоҷавию бадеии осори адабии Соинуддини Хучандӣ ба таври густарда ҷараён нагирифтааст. Муаллиф бо таълифи боби сеवуми рисолаи мазкур ба ин масъала равшанӣ андохтааст, ки дар таърихи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ тасмими ҳубу арзишманд аст.

Боби **чаҳоруми диссертатсия** «Сарчашмаҳои фикрӣ ва маъриафтии осори Соинуддини Хучандӣ» унвон дошта, аз чаҳор фасл иборат мебошад. **Дар** фасли аввали боби чаҳорум «Назариёти динӣ ва илмӣ» зикр шудааст, ки истиноди нависанда аз оёту ривоёт ва китобу суннат даромадест, ҷиҳати шарҳу тафсири таъвилоти ботинии инсон. Бино ба навиштаи муаллифи рисола мундариҷаи осори Соинуддини Хучандӣ нишон медиҳад, ки мавсуф яке аз донишмандони забардасти мактабҳои фикрии исломӣ будааст. Дар анҷоми боби мазкур муаллифи рисола ба хулосае омадааст, ки афқору ақидаи Соинуддини Хучандӣ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки вай яқинан аввалин бинандаи омезиши таълимоти ирфону фалсафа дар пирояи сабки адабӣ ва илмист ва ӯ шоиру нависандаи ҳунарманду пайвандгари маърифати ирфониву ақлӣ шинохта шудааст.

Боби панҷум «**Сабки осори мансури Соинуддини Хучандӣ**» фарогири масоили меҳварии диссертатсия буда, аз се фасл ва панҷ зерфасл фароҳам омадааст. Бо таваҷҷуҳ ба мабӯҳиси аслии сабкшиносӣ дар фаслҳо **вижагиҳои луғавӣ, сохторҳои дастурии забон, мухтассоти ҳунари** ва дар зерфаслҳо усулҳои **корбасти** санъатҳои бадеӣ, ашъори форсию арабӣ, амсолу ҳикам, шеваҳои истифодаи оёту ҳадис ва мақоми рамзу тамсил дар осори мансури Соинуддини Хучандӣ ба силки таҳқиқ кашида шудаанд. Ба қавли муаллифи рисола осори мансури Соинуддини Хучандӣ дорои хусусиятҳои зиёди забониву услубӣ ва фикрию адабии фарқкунанда буда, аз рӯйи басомади онҳо сабки фардии адибро, ки маҳсули ҳуди ӯст, метавон муайян кард. Муаллиф андешаҳои ӯро бо овардани далелҳои мушаххас ҷамъбаст

намудааст. Ин боби рисола низ фарогири иттилооти тоза ва далелу мисолҳои ҷолиб мебошад.

Муаллифи рисола бо назардошти афкори муҳаққикон ва мунтақидони осори мансури нависанда вижагиҳои луғавӣ ва шеваҳои корбурди санооти шеърро ба риштаи баррасӣ кашидааст, ки ҷанбаҳои тафовутпазири рисоларо аз дигар таҳқиқот таъмин намудааст. Дар ин боб ҳамчунин ашъори тоҷикӣ-форсӣ ва арабии Соинуддини Хучандӣ ва вижагиҳои адабиву мавзуии он ва масоили матншиносии ашъори ӯ бо далелҳои мушаххас нишон дода шудааст. Ба андешаи диссертант «дар тарзу тариқи суҳанофаринӣ Соинуддини Хучандӣ, ки дар ҷавлонгоҳи таъбу саликаи Ибни Сино, Шаҳобуддини Сухравардӣ (Шайхӣ ишроқ) ва Муҳаммад Ғазолӣ ҳунарнамоӣ мекунад, мазияти ҳосе ҳаст, ки ӯро дар фанни нависандагӣ устои соҳибкасб ва соҳибмактаб гардондааст» (261)

Тавсияҳои диссертант дар натиҷаи таҳқиқи ҳамҷонибаи мавзӯ барои ифодаи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқ қомилан арзишманд буда, дар шинохти бештари аҳвол ва осори як нафар шоир ва нависандаи асрҳои миёнаи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ заминаи мусоид фароҳам месозад.

Мутобиқати барасмиятдорории диссертатсия ба талабот. Қайд кардан бамаврид аст, ки иттилооти дар диссертатсия дарҷшуда саҳеҳ буда, равишҳои интиҳобкардаи таҳқиқ эътирофшуда ва дурустанд. Ҳамчунин, ҳаҷми маводи таҳқиқ ба талаботи пешбинишуда мутобиқат дорад. Интишороти аз рӯи мавзӯи таҳқиқ низ ба талаботи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад. Бо дарназардошти ин нукоти метавон дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқро хуб арзёбӣ кард.

Инчунин метавон маводи диссертатсияро дар тадриси фанҳои таърихи адабиёти тоҷик, фанни интиҳобӣ, сарчашмашиносӣ, курсҳои ихтисос барои донишҷӯёну магистрантҳои риштаҳои филологӣ, шарқшиносӣ ва фалсафа истифода бурдан мумкин аст, ки ин матлаб аз аҳаммияти амалии хуби доштани таҳқиқ гувоҳӣ медиҳад.

Диссертант онд ба мавзун таҳқиқоти диссертатсионӣ 1 монография, 51 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 22 номгӯй дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъбъ расонида, ҳамаи маводи интишоршуда мазмун ва мухтавои диссертатсияро баён карда, саҳми шахсии муаллифро дар илми адабиётшиносии тоҷик ифода намудаанд.

Бо вучуди муҳассанноти зиёде дар диссертатсия баъзе камбудихои ҷузъӣ роҳ ёфтааст, ки таҷдиди назар ба онҳо ба манфиати кори диссертант мебошад:

1. Боби якуми рисола “Авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва адабии асри Соинуддини Хучандӣ” номгузорӣ шудааст. Ба андешаи мо агар ба ҷои “асри Соинуддини Хучандӣ” ҳамон асрҳои зиндагии шоир (XIV-XV) оварда мешуд беҳтар мешуд, чунки дар баробари ин суҳанвар дар ҳамон асрҳо чандин шоирони забардасту маъруф ва шинохтатаре умр ба сар бурдаанд.

2. Дар боби дуюми диссертатсия агар масъалаи марбути фаслҳои дуум ва сеюм дар якҷоягӣ, дар як фасл баррасӣ мегардид, беҳтар буд.

3. Диссертант дар фасли сеюми боби якум назари ховаршиносони маъруф Николсон, Саҷҷодӣ, Ҳодизода ва дигаронро тавзеҳ мекунад, аммо андешаи худро мушаххас нисбати онҳо баён намекунад.

4. Диссертант дар баъзе мавридҳо вожаҳои мушкили арабиرو дар матн истифода намудааст, ки ҷойи он истифодаи шакли тоҷикии он ба назари мо хубтар мебошад. Масалан, вожаҳои калиле (с.6), суҳулат (с.22), мавсум (с.61), ва ғайраҳо. Соддатар намудани шакли баён ва истифодаи муродифҳои калимоти душвори арабӣ боиси равону хонотар шудани матнҳо мегардад.

5. Саҳифаи 84 шеъри “Падармурдаро” аз “Бустон”-и Саъдӣ иқтибос мешавад, ки он дар рӯйхати адабиёт, таҳти рақами 85 мебошад. Дар диссертатсия бошад, ба рақами 86-и адабиёт ишора мешавад, ки он ҷо муаллифи дигар аст.

Эродҳои зикршуда хусусияти тавсиявӣ дошта, арзиши умумии илмӣ диссертатсияро коҳиш намедиханд. Ҳамин тариқ, диссертатсияи доктории Мирзозода Садриддин Хол таҳқиқоти баанҷомрасида буда, ба талаботи муқаррариамудай КОА-и Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рисолаҳои дараҷаи доктори илмҳои филологӣ ҷавобгӯ мебошад. Бо дарназардошти аҳаммияти илмӣ, нағзониҳо ва натиҷаҳои бадастомада, муаллифи диссертатсия сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01 – Адабиёти тоҷик. Равобити адабӣ) мебошад.

Муқарризи расмӣ:

муовини ректор оид ба робитаҳои

байналмилалӣи ДДОТ ба номи

Садриддин Айни, доктори илмҳои

филологӣ, профессор

Қурбонзода Рухшона Қурбон

«23» феввали соли 2026

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121

Тел.: 981 0606534,

e-mail: v.rukhshona@mail.ru

«Имзои Қурбонзода Р.Қ. - ро тасдиқ мекунам»

Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои

махсуси Донишгоҳи давлатии омӯзгории

Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

«23» феввали соли 2026

Қодирзода С.М.